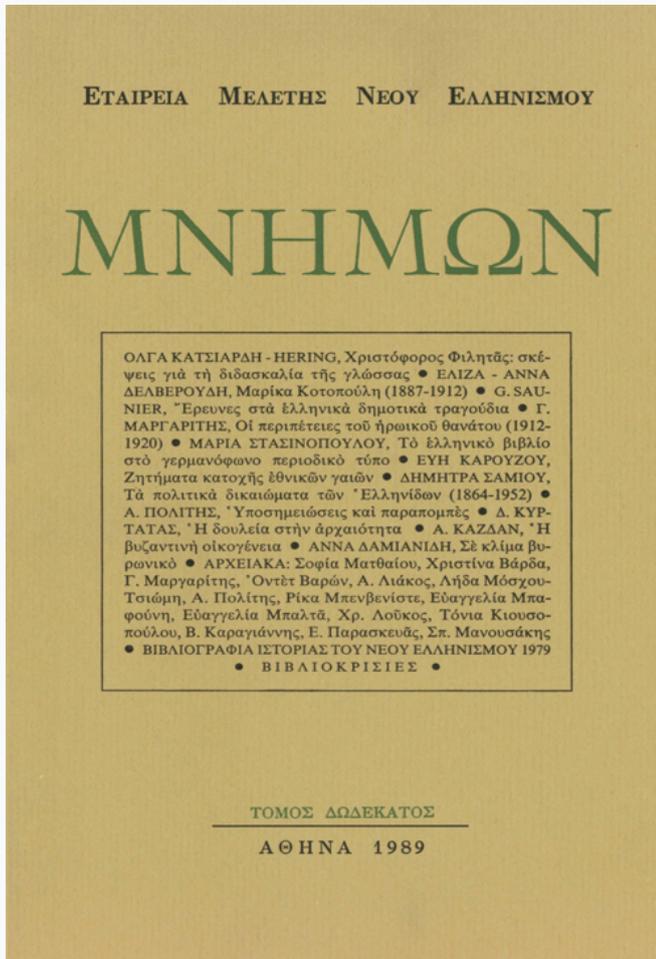

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

Χριστίνα Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.449](https://doi.org/10.12681/mnimon.449)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (1989). Χριστίνα Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα. *Μνήμων*, 12, 274–275. <https://doi.org/10.12681/mnimon.449>

δηλαδή στη λογική της συνέχειας και της τομής, στη λογική των πολλαπλών ιστορικών χρόνων. Η έννοια της μακράς ή της μέσης διάρκειας, που στην ελληνική επιστήμη έχουν εισαχθεί κυρίως από θεωρητικά κείμενα, αποκτούν την πραγματική-τους διάσταση και λειτουργία: γίνονται κλειδιά για την καλύτερη και σαφέστερη κατανόηση φαινομένων. Δεν είμαστε πλούσιοι σε ανάλογες μελέτες: το βιβλίο του Βασίλη Παναγιωτόπουλου χρειάζεται να διαβαστεί παραδειγματικά.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

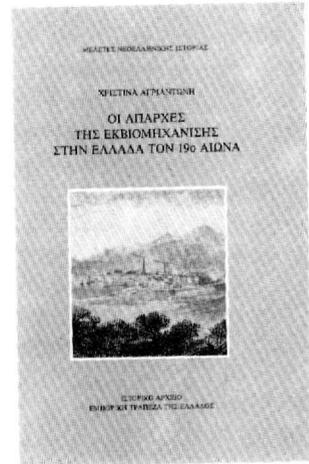
Χριστίνα Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα, έκδ. Ιστορικό Αρχείο/Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986, 460 σ.

«Αναντιρρήτως οι Έλληνες ζώμεν εις εποχήν μεταμορφωτικήν των πάντων. Αφού άπαξ ο αρχόμενος ζήλος των γραμμάτων επέφερε την πολιτικήν αναγέννησίν-μας, καθ' ημέραν δεν έλειψαν αναφαινόμενοι πολλοί νεωτερισμοί ωφέλιμοι εις το μέγα όλον της κοινωνίας-μας. Και πολλούς μεν αυτών δεν παρατηρούμεν, γινομένους τρόπον-τινα αφ' εαυτών και ανεπαισθήτως, άλλους δε εξ εναντίας επεισάγωμεν ημείς αυτοί με συναίσθησιν». Έτσι έβλεπε τα πράγματα, στα 1843, ο Στέφανος Α. Κουμανούδης.

Πραγματικά, από την επανάσταση του 1821 μία καινούρια χώρα είχε προστεθεί στην Ευρώπη ή, καλύτερα, είχε αποσπαστεί από τα χέρια της Ασίας. Και καθώς ολόκληρη η Ευρώπη βρισκόταν τότε σε ανοδική πορεία, αυτό έδινε στη νεαρή Ελλάδα τεράστιες δυνατότητες, θεωρητικά. Θα μπορούσε τώρα πια να αναπτυχθεί ταχύρρυθμα, εφόσον οι πέδες που την καθήλωναν λύθηκαν και ο κινητήριος έλικας της προόδου θα ήταν η παιδεία αφενός και αφετέρου η οικονομία: εμπόριο, γεωργική παραγωγή, βιομηχανία.

Όλα θα τα έκαναν, και ταυτόχρονα. Αν κάτι χαρακτηρίζει τα χρόνια της επανάστασης και τα πρώτα του ελληνικού κράτους, είναι η εντυπωσιακή κυριαρχία της βούλησης για το καλό και το καινούριο. Από τα πρώτα λοιπόν χρόνια άρχισαν οι προσπάθειες να μετασηματιστούν οι δομές της παραγωγής, να ιδρυθούν «βιομηχανικές» μονάδες.

Η Χριστίνα Αγριαντώνη έγραψε ένα βιβλίο όπου παρακολουθεί βήμα βήμα και τις προσπάθειες και τις απανωτές αποτυχίες ή επιτυχίες που ακολούθησαν: συνάμα επιχειρεί να εντάξει και τις δυο μέσα σε μια λογική πολυέδρη, μα και εξηγητική ταυτόχρονα: ένα, η αμφιθυμική στάση της πολιτείας απέναντι στις προσπάθειες — που πηγάζει από αυτήν την

καλή θέληση για όλα, δηλαδή τελικά την έλλειψη επιλογών και στόχων— δύο, η υπερτίμηση του ιδεολογικού παράγοντα —μιας θεωρίας ότι το μόνο ως τότε εμπόδιο ήταν οι Τούρκοι— τέλος η εχθρότητα του αγροτικού πληθυσμού για τη μισθωτή εργασία, αποτελούν ίσως τους κυριότερους ανασταλτικούς όρους.

Ωστόσο το κεντρικό ζήτημα είχε επιτευχθεί με την επανάσταση: η χώρα είχε συνδεθεί οικονομικά και ιδεολογικά με την Ευρώπη. Παρά τις αποτυχίες, ο κοινωνικός ιστός θα αρχίσει να μετατρέπεται, κυρίως με παραδοσιακότερους τρόπους, το εμπόριο δηλαδή των μεσαίων αποστάσεων. Γύρω στα μέσα του αιώνα μπόρεσαν να συγκροτηθούν τρία λιμάνια-πόλεις —Ερμούπολη, Πάτρα, Πειραιάς— και να αποκτήσουν τις υποδομές που θα επιτρέψουν το πρώτο βιομηχανικό άνοιγμα.

Ανασκοπώντας τα δεδομένα των πηγών, η Χριστίνα Αγριαντώνη διαπιστώνει μια «ταχύρρυθμη ανάπτυξη» στα χρόνια 1868-1875, μια φάση απογείωσης σε σχέση με το χαμηλό επίπεδο εκκίνησης. «Πρόκειται για μια βιομηχανία μικρού ή μέσου μεγέθους», σημειώνει, «συγκεντρωμένη στους τομείς τρέχουσας κατανάλωσης, με χαμηλή προστιθέμενη αξία: η εμφάνισή-της δημιουργεί τομή και ασυνέχειες στο εσωτερικό του συνόλου του δευτερογενούς τομέα μιας αγροτικής χώρας». Μα η ανοδική πορεία θα ανακοπεί σύντομα: το επόμενο μέρος του βιβλίου τιτλοφορείται «το χαμένο στοίχημα της ανάπτυξης». Προφανώς γιατί η βιομηχανία δεν μπόρεσε να επιδράσει, να καθορίσει και τον πρωτογενή τομέα, παρά αντίθετα συμμορφώθηκε με τους παραδοσιακούς τρόπους της οικονομίας: «αδιόγκωση της παραγωγής κάποιου αντικειμένου στις ευνοϊκές συγκυρίες, και ύστερα διαφοροποίηση και ποικιλία χρήσεων ολόένα και πιο έντονη». Φαίνεται πως η ελληνική κοινωνία χρειαζόταν τελικά εξωτερικές πιέσεις για να αλλάξει σχηματισμούς: μ' άλλα λόγια έπρεπε να περιμένει το 1922.

Δεν είμαι φυσικά σε θέση να συζητήσω το τεκμηριωτικό υλικό ή το γενικότερο ευρωπαϊκό οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η Χριστίνα Αγριαντώνη έπλεξε αυτό το υλικό: ωστόσο και ο αμήτορας της οικονομικής ιστορίας μπορεί να κατανοήσει τις βασικές παραμέτρους που χαρακτηρίζουν την εργασία. Δεν αναφέρομαι απλώς στον ολοφάνερο ερευνητικό μόχθο που έχει σωρευθεί, αλλά πρώτα πρώτα στον συνεχή διάλογο με τις πηγές —οι πληροφορίες διυλίζονται, εξιχνιάζονται, και το κυριότερο, αξιοποιούνται. Έπειτα στο ισόρροπο ζύγισμα ανάμεσα στις δομές και στις συγκυρίες, ανάμεσα στις αντικειμενικές δυνατότητες και στην εξω-οικονομική βούληση — ο ατομικός παράγοντας δεν αμελείται ούτε στιγμή: ενίοτε μάλιστα ενδέχεται και να υπερτονίζεται.

Πέρα όμως από το τεκμηριωτικό υλικό, τη στοχαστική-του επεξεργασία, πέρα από την οικονομική ιστορία, υπάρχει το ζόρικο σκαλί της σκέτης, χωρίς προσδιορισμούς, ιστορίας. Και η συγγραφέας το πατά με τέτοια σταθερότητα, που ο αναγνώστης το χαίρεται. Προτού αρχίσει να εξιστορεί τα περιστατικά, η Χριστίνα Αγριαντώνη προφανώς κατόρθωσε να συλλάβει, να φανταστεί, ολόκληρη την καμπύλη της εποχής, και να νοήσει το υλικό-της σε συνάρτηση με το σχήμα αυτό. Έτσι πέτυχε τη σύνθεση, μια σύνθεση που διακρίνεται συνεχώς, και στην πιο παραμικρή λεπτομέρεια: έτσι πέτυχε την εξιστόρηση φαινομένων και απέφυγε την απλή χρονολογική παράθεση περιστατικών.

Τέλος το ύφος. Νομίζω πως η διαφάνειά-του οφείλεται πρώτιστα στο ότι η συγγραφέας σκέφτεται με πράγματα, με έννοιες, όχι με λέξεις.